

УДК 368.013

Цуркан І.М.

СТРАХУВАННЯ РИЗИКІВ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто основні методи управління ризиками інноваційної діяльності, проаналізовано найбільш ефективний спосіб захисту діяльності підприємств від інноваційних ризиків - страхування.

Ключові слова: ризик, інновації, страхування, інноваційна діяльність, інноваційні ризики

The basic methods of risk management on innovative activity were considered, the most efficient tools – an insurance - of defense of an enterprise from the innovative risks were analyzed.

Keywords: risk, innovation, insurance, innovative activity, innovative risks.

Численні дослідження свідчать про те, що економічний ефект інвестицій в інновації в середньому перебуває на рівні 35-50%, що перевищує окупність інвестицій у багатьох інших сферах застосування фінансових ресурсів [1]. Тому для підприємств здійснення інноваційних проектів є привабливою сферою діяльності, що дозволяє отримати конкурентні переваги, які реалізуються в додатковому прибутку.

Але на теперішній час, коли проявила себе світова фінансова криза фінансування інновацій і страхування ризиків, пов'язаних з освоєнням інноваційної продукції стали основними елементами фінансово-кредитного механізму, який забезпечує реалізацію інноваційної діяльності. Інноваційна діяльність підприємства більшою мірою, чим інші напрямки його діяльності, сполучена з ризиком. Її результативність прямо залежить від того, наскільки точно зроблена оцінка й експертиза ризику, а також від того, наскільки адекватно визначені методи управління їм.

Тому для ефективної інноваційної діяльності промислових підприємств важливо ефективно управляти інноваційним ризиком.

Проблеми інноваційної діяльності підприємств глибоко вивчали вітчизняні та зарубіжні вчені. Найвідомішими у цих напрямках є праці І.Бланка, Н.Бекера, В.Гесця, С.Гріна, М.Долішнього, В.Захарченка, С.Ільєнкова, А.Казанцева, М.Крупки, А.Кузнєцової, М.Козоріз, О.Лапко, В.Бабич, А.Пересади, П.Пригожина, І.Тивончука, С.Ягудіна, О.Батура та інших вітчизняних і зарубіжних вчених.

Теоретичні та прикладні засади ризик-менеджменту висвітлено у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, серед яких варто виділити І. Березу, В. Бочарникова, В. Вітлінського, П. Грабового, В. Гриньова, К. Захарова, Л. Кобиляцького, М. Лімітовського, П. Перерву, С. Петрову, О. Пономаренка, О. Пушкаря, С. Релецького, Ф. Роджерса, Т. Сааті, О. Ястремського та ін. У працях цих авторів виконано детальні якісний та кількісний аналізи різноманітних ризиків, висвітлено основні підходи щодо управління ними, запропоновано шляхи мінімізації ризиків, розроблено різноманітні методи їх моделювання тощо.

Натомість проблематиці управління ризиками інноваційної діяльності через специфіку новизни предмета дослідження не приділено наразі належної уваги вітчизняними науковцями, тому вона потребує подальших досліджень.

Метою даної статті є класифікація ризиків, пов'язаних з реалізацією інноваційних проектів, визначення основних методів зниження ризиків інноваційної діяльності підприємства та обґрунтування доцільності комплексного страхового захисту інноваційних підприємств.

Управління ризиками або ризик-менеджмент вимагає активного контролю від підприємця за ризиками, які можуть загрожувати його підприємству. Це дозволяє знизити втрати від впливу різних ризиків, знизити ймовірність настання катастрофічних збитків, підвищити ступінь виживаності проекту, знизити ціну досягнення інноваційної цілі.

Інноваційний проект можна визначити як комплекс дій (науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, виробничих, організаційних, комерційних заходів) щодо створення і реалізації інноваційного продукту або інноваційної продукції.

Сьогодні відбувається формування науково-методичної бази щодо питань механізму управління ризиком інноваційних проектів.

Механізм управління ризиками включає комплекс заходів щодо виявлення, оцінки й мінімізації ризиків.

Важливим елементом процесу управління ризиком інноваційної діяльності є визначення способів реагування на виявлені та оцінені ризики. У теорії та практиці найбільш поширеними методами реагування на ризики є [2, 3, 4, 5]: ухилення від ризику, локалізація, дисипація та компенсація ризику (рис. 1).

Найдієвішим способом ухилення від інноваційних ризиків є їх страхування, що являє собою систему відносин по передачі певних ризиків підприємства страховій компанії (страховикові).

Рис. 1 Методи управління ризиком

До застосування страхування повинні обов'язково передувати ідентифікація й аналіз всіх видів ризиків, виділення ризиків, що підлягають страхуванню, і оцінка цих ризиків, інакше деякі види ризиків взагалі випадуть із розгляду, деякі (до яких варто було б застосувати інші методи керування) будуть необґрунтовано застраховані, а в якихось випадках виявиться завищеною страхова премія [6].

Для визначення суб'єкта, на користь якого необхідна побудова страхового захисту інноваційного проекту, необхідно спочатку визначити, чиї майнові інтереси постраждають у випадку провалу інноваційного проекту.

Носієм ризиків інноваційного продукту може бути інноваційний інвестор, що може нести ризики втрат (збитки) у зв'язку з помилковою оцінкою рішення інвестування фінансових ресурсів в інновації з метою одержання додаткового прибутку.

Інвестиційна діяльність є необхідним елементом підприємницького інноваційного процесу і єдиною можливістю одержання інвестором додаткового прибутку, що перевищує прибуток від традиційних фінансових інструментів.

Якщо звернутися до початкової фази інноваційного проекту, коли він існує у вигляді ідеї, для її реалізації необхідні фінансові вкладення. Першим суб'єктом, зв'язаним ризиком свого рішення про вкладення, є саме інвестор інновації. Такі вкладення у високоризикові ідеї здійснюються, як відомо, венчурними фірмами, що не вимагають забезпечення під фінансування й розраховують на участь в підприємстві котре інвестується, його прибутках або доходах від його подальшого продажу [7].

Також носієм ризику інноваційного продукту може бути промислове підприємство, що фінансує реалізацію інноваційної ідеї за рахунок власних коштів.

У процесі реалізації й виводу на ринок інноваційної продукції підприємство, безсумнівно, діє в умовах ризику. Але істотною особливістю є той факт, що ці ризики не є ризиками інновації, а є або технічними ризиками, або ризиками комерційної діяльності, що супроводжують функціонування підприємства незалежно від того, чи виробляє воно інноваційну продукцію або продукцію, що є потоковою й рутинною. Ці ризики можуть бути ризиками стихійних лих і техногенних аварій, некомпетентності персоналу при виконанні традиційних операцій, несумлінністю постачальників або покупців. Збитки від них повинні покриватися відповідними запланованими витратами, резервуванням або видатками на страхування. Ризики інвестування коштів підприємства в інновації є ризиками інвестиційними й підприємство тут повинне розглядатися як інвестор, а не як виробник продукції [7].

Інвестування в інноваційний проект є інвестиційною діяльністю, на відміну від діяльності інших суб'єктів підприємництва, що беруть участь в інноваційному процесі.

Однак в інноваційному процесі крім інвесторів беруть участь і інші суб'єкти: учасники науково-технічної розробки й саме підприємство, що впроваджує інновації. Кожний із цих суб'єктів також є підприємцем, що діє в інтересах одержання додаткового прибутку.

Відомо, що інвестиційні ризики є фінансовими й мають спекулятивну природу, породжувану невизначеністю й, що виражається в можливості одержання як позитивного, так і негативного результату.

При дослідженні можливості застосування апарата страхування для зниження ризиків інноваційного продукту варто виходити з поділу інвестиційної й виробничої функцій інноваційного підприємства. Як учасник виробництва інноваційної продукції підприємство може нести ризики інноваційної діяльності тільки в тій мірі, у якій є інвестором у цю діяльність. У цьому зв'язку при побудові системи керування ризиками інноваційного підприємства треба в першу чергу визначити розмір і характер таких інвестицій.

Реально реалізація інвестиційного ризику інвестора може бути наслідком невірної оцінки різноманітних ризиків діяльності учасників інноваційного процесу, які можуть мати місце в процесі втілення інновації (рис. 2) [7,8,9,10].

Ризиками, що виникають у процесі інноваційної діяльності, можна управляти страховими методами з ряду причин. Насамперед, інноваційна ідея, навіть будучи абсолютно новою, базується на вже наявному досвіді, як науковому, так виробничому, а також досвіді роботи на ринку.

Рис. 2 Класифікація ризиків інноваційного продукту

Тобто об'єктивно існує деяка інформація, яку можна використовувати для аналізу й керування ризиками шляхом страхування. Далі, інноваційна діяльність не є функцією одного учасника й припускає наявність науково-виробничої системи. Отже, вона містить у собі не

тільки новаторські підходи й операції, але й накопичений до моменту її начала досвід, оскільки розвиток прогресу припускає більш-менш поступальний характер. Звідси витикає наявність в інноваційному процесі типових і аналогічних, раніше здійснюваних операцій і ситуацій. Наявність таких ситуацій означає можливість страхування ризиків інноваційного проекту [7].

Крім того, у міру розвитку інноваційного процесу збирається, накопичується й узагальнюється інформація про новітні операції, що становлять суть інноваційного процесу. Чим ближче інноваційний процес до завершення й вступу у фазу рутинних операцій, тим достовірніше інформація про ризики й тем нижче невизначеність результатів функціонування. Це припускає розширення можливостей страхування як методу керування ризиками проекту.

Істотним для інноваційної діяльності є ризик кваліфікації й організації проектної групи (команди), що визначається здатностями, знаннями (освітою і досвідом роботи), особистісними якостями її членів. Оскільки інформація про їхній досвід і професійні якості об'єктивно існує й може бути проаналізована, можливе страхування ризиків непрофесійних дій членів проектної групи шляхом страхування відповідальності в різних формах.

Перешкодою включення страхування в систему управління підприємницькими ризиками часто є його висока ціна у зв'язку з відсутністю надійної статистики й суб'єктивність оцінок. У результаті страхові компанії усереднюють страхову премію, що сплачується, так, що інвестори менш ризикованих проектів платять за страховку таку ж ціну, як і інвестори більше ризикованих проектів. Це підштовхує інвестора відмовитися від страхування проекту й, нерідко, від самого проекту.

У системі страхування інноваційних ризиків переважне поширення одержало майнове страхування. Законодавство України у сфері інноваційної діяльності передбачає підтримку суб'єктів інноваційної діяльності для виконання ними інноваційних проектів саме шляхом майнового страхування реалізації інноваційних проектів у страховиків відповідно до Закону України «Про страхування» [11].

У класичному розумінні майнове страхування - це галузь страхування, у якій об'єктом страхових відносин може виступати майновий інтерес страхувальника, пов'язаний з різним видом майна (будови, устаткування, транспортні засоби, сировина, матеріали, продукція й т.п.). Але існують і інші майнові інтереси. Їх страхують на випадок недоодержання прибутку або доходів (упущеної вигоди), неплатежу по рахунках продавця продукції, простоїв устаткування, зміни валютних курсів і інші, а також на випадок заподіяння шкоди майновим інтересам третіх осіб. Страхування інноваційних ризиків досить складна й специфічна сфера діяльності, що припускає ряд неодмінних вимог до укладання договорів певного виду страхування. Приймаючи ризик на страхування страховиків необхідно визначити ліміти, як по об'єктах страхування, так і по обсягу страхової відповідальності; установити мінімальне значення франшизи, а також установити й обмеження по максимальній сумі відшкодування. На величину тарифної ставки при страхуванні інноваційних ризиків впливають ряд факторів. Це - вид діяльності, строк страхування, місце розташування, стабільність економічної й політичної ситуації в країні й т.п. Також варто мати на увазі, що тарифи при ризиковому страхуванні корелюються в певній мері зі ставками страхування кредитів, оскільки вони взаємозалежні й зазнають впливу від ринку [8].

Об'єктами страхування інноваційних ризиків повинні бути лише майнові інтереси, пов'язані зі збитками у вигляді втрат прибутку й непокриті витрати в результаті зупинки виробництва через виникнення випадкових конструктивних, технологічних недоглядів, недоробок у тому або іншому виді освоюваної нової складної техніки, технології або нового продукту виробництва, помилок персоналу при використанні нововведень [12].

Страхова компанія за родом своєї діяльності має велику інформацію про ризики споживачів своїх послуг - страхувальників, як підприємств, так і інвесторів. Страховик може об'єктивно ідентифікувати ризики, фактори цих ризиків, дати їм чисельну оцінку із заданим ступенем вірогідності. Безумовно, це можливо не для всіх ризиків інноваційного процесу.

Крім аналізу ризиків діяльності по випуску інноваційних продуктів, страхова компанія бере участь у керуванні цими ризиками, приймаючи на себе зобов'язання по компенсації тих з них, що застраховані [13].

Існує кілька тенденцій при розробці програм страхування, пов'язаних з інноваційною діяльністю й використанням об'єктів інтелектуальної власності.

У вже наявні правила страхування вносяться зміни, що дозволяють страхувати й по названих ризиках. Наприклад, умови страхування професійної відповідальності патентних повірників вносяться в правила страхування відповідальності за якість виробленої продукції (робіт, послуг). Страхування на випадок втрати прав на об'єкти інтелектуальної власності включається в титульне страхування. При цьому виникають проблеми з коректністю розрахунків страхових тарифів, страхових резервів і деякою іншою, викликані необхідністю сполучити в одних правилах досить різнорідні об'єкти страхування. Природно, одержати ліцензію на право здійснення страхової діяльності за такими правилами дуже складно [13].

Комплексна програма страхового захисту інноваційних проектів повинна передбачати застосування різних методів і інструментів страхування всіх основних учасників проекту протягом усього його життєвого циклу. Програма повинна включати страхування ризиків, що виникають при створенні, використанні й обороті об'єктів інтелектуальної власності, страхування технічних і підприємницьких ризиків, страхування лізингової діяльності й інші [8].

У теорії управління ризиками й страховій науці на теперішній час розроблені лише принципові підходи до організації страхового захисту підприємств від інноваційних ризиків. До того ж страхування інноваційних ризиків страхувальниками вимагає значних коштів для сплати страхового внеску, спостерігається відсутність послуг зі страхування деяких ризиків інноваційної діяльності у вітчизняних страхових компаніях, небажання страховика брати на страхування інноваційні ризики. Більшість страхових компаній при розробці специфічних правил страхування зазнають значних труднощів, пов'язаних, зокрема, з відсутністю кваліфікованих фахівців у потрібних галузях економіки. Можливо, виходом з положення, що створилося, може стати якнайшвидша розробка стандартних правил страхування інтелектуальної власності й підприємницьких ризиків, що включають і страхування інноваційних ризиків. В умовах слабкої комерційної привабливості страхування підприємницьких ризиків в інноваційній діяльності для вітчизняних страховиків варто здійснити в рамках держави ряд мер податкового й іншого характеру, що будуть стимулювати як страховиків до проведення страхового процесу в цій області, так і страхувальників до укладання таких договорів страхування.

Згідно зі ст. 6 Закону України «Про страхування» визначені види добровільного страхування, серед яких: страхування кредитів, страхування інвестицій, страхування фінансових ризиків.

З одного погляду, цей перелік є вичерпним, оскільки зазначені види добровільного страхування можуть бути задіяні на всіх фазах розвитку підприємства та для страхування ризиків інвестора. З іншого, в ньому не враховано шлях інноваційного розвитку економіки України.

За таких умов доцільним є розгляд питання страхування будь-яких ризиків під час реалізації інноваційних та інвестиційних проектів, адже така діяльність за своєю суттю нерозривно пов'язана з високим рівнем ризику. Для прикладу, у Великобританії діє система страху-

вання коштів, які надаються венчурними компаніями, де державою гарантується повернення 70 % середньострокових позик, що надаються на 2-3 роки.

З метою хоча б часткового врегулювання цієї проблеми Держінвестицій при розробці проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для стимулювання переходу економіки України на інноваційну модель розвитку» з урахуванням світового досвіду підтримки інновацій запропонувало внести доповнення до ст. 2 Закону України «Про страхування» щодо створення Кабінетом Міністрів України Державної інноваційної страхової компанії, виключним видом діяльності якої має стати страхування ризиків під час реалізації інноваційних програм, інвестиційних та інноваційних проектів [14].

Аналогічні підходи також закладено у Концепції розвитку національної інноваційної системи, яку схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 № 680-р. Концепцією, зокрема, передбачено упровадження механізму страхування ризиків під час реалізації високотехнологічних інноваційних проектів [15]. На виконання зазначеного розпорядження Держінвестицій підготовлено проект Плану заходів на 2010–2012 роки щодо реалізації Концепції розвитку національної інноваційної системи. Проектом Плану заходів, зокрема передбачається протягом 2010–2011 років підготовка та подання до Кабінету Міністрів України законопроекту щодо внесення змін та доповнень до ст. 2 Закону України «Про страхування» в частині створення Кабінетом Міністрів України Державної інноваційної страхової компанії для страхування ризиків під час реалізації інноваційних програм, інвестиційних та інноваційних проектів.

Таким чином, проведені дослідження дозволяють стверджувати, що важливим засобом зниження ризикованості інноваційної діяльності в Україні є страхування. Підприємства які здійснюють інноваційну діяльність піддаються великій кількості ризиків, що мають свою специфічну природу. Зниження ризикованості діяльності цих підприємств передбачає необхідність створення адекватного цим ризикам механізму їхнього управління й мінімізації, тобто пропозиції повного комплексу інструментів ризик-менеджменту стосовно до інноваційної діяльності, включаючи міри страхового захисту інноваційних підприємств від усього комплексу ризиків, що припускає в тому числі й розробку нового організаційно-економічного механізму страхування інноваційних ризиків. Розробка підходів по управлінню інноваційними ризиками методом страхового захисту, допоможе підвищити привабливість інноваційних проектів для інвесторів, забезпечити підприємствам можливість брати участь у розробці й впровадженні новітніх досягнень науки й техніки й сприяти відновленню всієї української економіки.

До напрямків подальших досліджень слід віднести розробку та затвердження механізму державного страхування ризиків інноваційної діяльності з метою заохочення децентралізованого фінансування інноваційної діяльності.

Література

1. Рыжикова, О. Н. Управление рисками инновационных проектов / О. Н. Рыжикова // Аудит и финансовый анализ. - 2009. - № 1. - С. 368-371.
2. Цуркан, І.М. Страховий захист промислових підприємств / І.М. Цуркан, В.М.Дереза // Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. Вип. 247, Т. VI. - Дніпропетровськ: ДНУ. – 2009. – С.1438-1447.
3. Жежуха, В.Й. Ризики інноваційної діяльності підприємств / В.Й. Жежуха // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.2. – С. 177-182.
4. Суворова, Е.А. Страхование как метод управления рисками при реализации инновационного проекта // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://old.nsaem.ru/Science/Publications/Science_notes/Archive/2007/2/370.pdf

5. Костак, З.Р. Вдосконалення управління інноваційними ризиками / З.Р. Костак // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.11. – С. 234-241.
6. Антонян, Л.В. Роль и место риск-менеджмента в управлении компании// [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.cig-bc.ru/library/74190/97054/>
7. Клёцкин, А.Н. Совершенствование страхования инновационного продукта: автореф. дис... кандидата эк. наук: 08.00.10 / А.Н. Клёцкин; [Российская Академии предпринимательства]. – Москва, 2009. – 30 с.
8. Хмельницкая, О.В. Инновационная деятельность как источник повышения конкурентоспособности продукции предприятий // [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: http://www.mami.ru/science/autotr2009/scientific/article/s11/s11_43.pdf
9. Дагаев, А.А. Рычаги инновационного роста / А.А. Дагаев // Проблемы теории и практики управления. – 2000. – № 5. – С.70–76.
10. Денисенко, Н.П. Риски внедрения инновационных проектов / Н.П. Денисенко, А.П. Гречан, К.А. Чигирик // [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: http://iee.org.ua/files/alushta/73-denisenko-riski_vnedr_inn.pdf
11. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4 липня 2002 року № 40-IV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
12. Цыганов, А.А. Теория и практика страхования инновационных рисков : Монография / А.А. Цыганов, Ю.В. Грызенкова. - М.: Издательство РАГС. – 2005. – 150 с.
13. Цыганов, А.А. Страхование рисков инновационной деятельности / А.А. Цыганов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.insur-info.ru/press/51683/>
14. Державне агентство України з інвестицій та розвитку. Розвиток фінансових послуг у сфері інвестиційної та інноваційної діяльності (Інформаційна довідка). Станом на 10 січня 2010 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.in.gov.ua/index.php?get=557>
15. Концепція розвитку національної інноваційної системи. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. N 680-р // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.in.gov.ua/index.php?lang=ua&get=55&law_id=290#1

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Галушко О.С., 06.12.2010*

*Надійшло до редакції
01.12.2010*